

ПЕРЕДУМОВИ, ЗАВДАННЯ І ФОРМИ РАДЯНІЗАЦІЇ ОСВІТИ НА ТЕРНОПІЛЬЩИНІ У ВЕРЕСНІ 1939 – ЧЕРВНІ 1941 РОКУ

Т. Б. Кадобний, Л. О. Кравчук, К. М. Мельникова

*ДВНЗ “Тернопільський державний медичний університет імені І. Я. Горбачевського
МОЗ України”*

BACKGROUND, OBJECTIVES AND FORMS OF SOVIET EDUCATION IN THE TERNOPIL REGION IN SEPTEMBER 1939–JUNE 1941

T. B. Kadobnyi, L. O. Kravchuk, K. M. Melnykova

I. Horbachevsky Ternopil State Medical University

У пропонованій статті висвітлено механізми впровадження радянських освітньо-культурних цінностей, які відображали марксистсько-ленінську ідеологію, що ґрунтувалася на інтернаціональному світобаченні класових протиріч та постійній боротьбі з приватною власністю, руйнуючи релігійні переконання місцевого населення. Так звана реформа протирічила природі українського національного світогляду, нищила його культурно-освітні багатотисячні надбання. З цією метою радянська влада запроваджувала в усіх західноукраїнських школах другу російську мову, як засіб між-національного спілкування, а також освітню виховну мережу краю підпорядковувала єдиному Московському освітньо-методичному центру.

The proposed article reflects the mechanisms of implementation of the new Soviet educational and cultural values that reflect the Marxist-Leninist ideology, which was based on an international worldview class contradictions and constant struggle against private property, destroying religious beliefs of the local population. The so-called reform contradicts the nature of Ukrainian national ideology, destroying its cultural and educational heritage of centuries. For this purpose, the new Soviet government introduces in all Western-Ukrainian schools as second Russian language as a means of international communication and academic educational network of country subordinates to one Moscow's educational-methodical center.

Вступ. Однією з важливих і необхідних передумов утвердження соціально-економічного устрою і політичного режиму виступає формування системи освіти, яка була б адекватною завданням і характеру такого режиму, а також ефективно працювала на ідеологічне і кадрове забезпечення його соціально-економічних і політичних структур.

Основна частина. До нападу фашистської Німеччини у Західній Україні форсованими темпами здійснювалися заходи по якнайшвидшому її перетворенню у складову частину Радянського Союзу. Серед різних сторін процесу радянської особливо актуальним був гуманітарний аспект, який визначився значною мірою сутністю офіційної політики у сфері духовного життя суспільства. А вона повністю відповідала вже знайомій по 20–30-х роках формулі: партійно-державна монополія на розвиток освіти і культури. Причому цей розвиток розглядався як засіб нав'язування комуністичної ідеології та формування “нової людини”, яка б забезпечувала потреби режиму. Підпорядкувавши своєму безпо-

середньому контролю майже всі освітні, наукові і культурні установи, держава розпочала розбудовувати духовне життя у Західній Україні у потрібному для себе напрямку [5].

Тому цілком зрозумілими були намагання радянської влади, яка з приходом на Тернопілля вже 17–18 вересня 1939 року створила для керівництва всім політичним, економічним і культурним життям краю 17 тимчасових управлінь у повітових центрах і сотні селянських комітетів у селах, сформувати власну освітянську структуру як елемент єдиної системи засобів свого впливу на регіон [3].

Реформуванню системи освіти передувала реорганізація місцевого управління. На початок 1940 року було встановлено новий адміністративно-територіальний поділ Тернопільської області: замість зазначених 17 повітів сформовано 38 районів, в управлінні якими визначальну роль відігравали партійні організації. Саме вони, а точніше їх авторитарне керівництво забезпечували “найбільш діяльну розстановку комуністів на всіх ділянках виробництва, добивалися злагоженості і чіткості

в усіх ланках виробничої й суспільно-політичної діяльності”, розгортали “велику політичну, господарсько-організаторську і культурно-освітню роботу серед населення” [4].

У цьому контексті освіта краю стала предметом особливої уваги Тернопільського обкому КП(б)У, новостворених 38 райкомів партії, низових партійних організацій в містах і селах області. Стан шкільної освіти і рівень грамотності населення, отримані у спадок як результат культурно-освітньої політики польського уряду в 1921–1939 рр., необхідно визначити як украй низький, а за окремими параметрами – незадовільний. Політика Польщі в галузі освіти на західноукраїнських землях регламентувалася певними офіційними документами, серед яких одним з основних був “Шкільний статут” від 31 липня 1924 року, або як його називали, “Кресовий шкільний закон”, що суворо окреслював створення і функціонування українських шкіл. Згідно з цим документом українська мова запроваджувалася в школі за умов, коли місцева громада становила не менше 25 % українського населення і якщо не менше 40 батьків дітей шкільного віку бажали викладання предметів українською мовою. Але навіть за такої правової норми польська влада зуміла скоротити кількість шкіл з українською мовою навчання за період 1921 по 1936 рік з 51,5 до 5, 6 %. Окрім цього, третина дітей незаможних родин Тернопільщини не навчалася у початковій школі, а середня й вища освіта практично залишалися недоступними широким масам, особливо населенню сільських регіонів і малих міст [3].

Аналогічним було становище і в інших регіонах Західної України, що обумовлювалося згаданим “Кресовим шкільним законом”, за яким польська адміністрація повсюдно утворювала утравквістичні (двомовні) школи, де, за обіцянкою влади, навчання мало проводитися на засадах рівноправності української і польської мов. Однак задекларована рівноправність порушувалася однією з норм “кресового” закону: якщо для запровадження у школі навчання українською мовою необхідна була згода 40 батьків, то для польської мови така норма зменшувалась до 20. Більше того, місцеві польські урядовці вміло організували фальшиві заяви від батьків щодо їх бажання перетворити школу в утравквістичну або навіть у польську.

Зазнавали утисків українські вчителі: з різних приводів їх не допускали до роботи в українських школах, переводили в центральні або західні воєводства Польщі з метою відірвати від місцевого

населення, української культури, а на їх місце присилали польських фахівців, часто без педагогічної освіти, але здатних навчати дітей в дусі зневаги до національної історії та культури.

Згідно з “кресовим” законом в усіх народних, державних і приватних школах запроваджувались у статусі обов’язкових навчальних предметів польська мова, історія Польщі та “наука про сучасну Польщу”.

Статистика стверджує: за 3 роки дії цього закону в Західній Україні польська влада ліквідувала 1377 українських народних шкіл і на їх місці відкрила 1019 утравквістичних і 358 шкіл з польською мовою викладання. Намагання української громади вберегти національну школу відчутних результатів не дали. Спроби відкрити приватні українські школи у багатьох випадках не мали успіху, а разі їх створення польська адміністрація знаходила різноманітні причини для їх закриття. Зокрема, Міністерство релігійних сповідань і освіти Польщі зобов’язало повітових шкільних інспекторів провести в усіх приватних українських школах суворі іспити з історії та географії Польщі і за неналежних результатів таких іспитів школи закривали. Внаслідок цього тенденційного і цілеспрямованого інспектування 75 % приватних українських шкіл припинили своє існування.

В загальному, із 3662 українських шкіл, які були у Західній Україні до встановлення польської влади, за 4 роки дії “кресового” закону залишилося 774. Водночас стрімко зросла кількість утравквістичних шкіл: до прийняття закону їх було 79, за ці чотири роки стало 2114, окрім яких діяли 2273 майже повністю ополячені школи, де українська мова викладалась лише як один із предметів [2]. Зокрема, на Волині, де українське населення складало 95 %, в 1939 році діяла лише одна українська школа.

Тяжкою склалася ситуація з середньою освітою. У трьох західноукраїнських воєводствах (Львівське, Станіславське, Тернопільське) навчання українською мовою велося лише в 14 гімназіях, а в 1937–38 навчальному році їх залишилося 5. У Тернопільському і Волинському воєводствах в 1939 році не було жодної державної гімназії з українською мовою викладання. Водночас серед 41 тисячі учнів середніх шкіл українців нараховувалося лише 7,5 тисячі. Практично недоступною була для українського населення вища школа. В усій Західній Україні функціонувало лише 5 закладів вищої освіти. Всі вони зосереджувались у Львові, навчання велося польською мовою. Причинами

мінімальних шансів українців вступити до вищого навчального закладу були нерівноправні умови вступу та жорстка антинаціональна політика польського уряду у сфері освіти. Внаслідок цього серед студентів вищої школи українці становили мізерний відсоток: у Львівському університеті – менше 14 %, у Політехнічному інституті та Ветеринарній академії – близько 10 % [6].

Наступ на українську школу здійснювався польською владою за всіма доступними їй напрямками, в тому числі на фінансовому і кадровому. Зокрема, державний бюджет Польщі передбачав витрати на освіту в межах 1 млн злотих, а на утримання поліції – більше 120 млн злотих. Репресивною була і кадрова політика польського уряду: 1500 кращих українських учителів переселили із Західної України до центральних і західних районів Польщі; 2500 педагогів українських шкіл звільнили без всяких об'єктивних підстав; серед шкільних фахівців лише кожен шостий був українцем за національністю.

Ліквідація українських шкіл ішла двома шляхами: їх або закривали, або полонізували. За період з 1919 по 1939 рік кількість українських шкіл скоротилася більш аніж у 25 разів. Однією з форм боротьби проти ополячення українських шкіл стало бойкотування батьками та учнями навчального процесу в польських і ополячених школах. Вже на початку масової ліквідації українських шкіл шляхом їх перетворення у польські чи утраквістичні значна кількість дітей відмовляється відвідувати заняття і навіть залишає навчання. Зокрема, це зробили 81 учень в с. Сапогів Борщівського повіту; 45 – в с. Утішків, 73 – в с. Верхобуж, 33 – в с. Лука Золочівського повіту; 30 – в с. Половці, 33 – в с. Колодяни, 52 – в с. Звиняч, 72 – в с. Росохач Чортківського повіту; 153 – в с. Балка Мостиського повіту; 102 – в с. Буцнів Тернопільського повіту і т. д. Таке явище було масовим для всіх регіонів Західної України [2].

Це свідчить про те, що протягом міжвоєнного 20-річчя польська влада вела безперервний наступ на українські школи, головним чином, шляхом перетворення їх на утраквістичні (двомовні), які, власне, були тільки перехідним ступенем до повної полонізації освіти. У 1936–1937 навчальному році 52,8 % учнів української національності трьох галицьких воєводств навчалися у школах виключно з польською мовою викладання, 40,9 % – в утраквістичних і лише 6 % – в україномовних [5].

Таким чином, у результаті цілеспрямованої антиукраїнської політики польського уряду в галузі

освіти практично була знищена українська національна школа на всіх її рівнях: початковому, середньому і вищому, чим створювалися специфічні передумови для утвердження власної системи освіти новою окупаційною владою – радянською. По-перше, відсутність належної мережі національних освітніх закладів позбавляла радянську владу необхідності затратити зусилля на деструктивну діяльність – ліквідацію неадекватних режимів навчальних установ (вони були ліквідовані польською владою). По-друге, тотальна неписьменність і малописьменність дітей, молоді і дорослого населення Західної України являли собою своєрідну “освітню цілину”, на якій без особливих зусиль можна було впроваджувати власні навчально-освітні програми із заданими світоглядно-ідеологічними орієнтирами (люди з відповідним рівнем освіти володіють сформованим світоглядом певного ідейного напрямку і, як правило, негативно сприймають насадження інших світоглядних стереотипів). По-третє, нерозвинутість, а точніше відсутність, середньої спеціальної і вищої національної школи привела до тотального дефіциту національних кадрів середньої і вищої ланок в усіх сферах суспільного життя українського соціуму, що унеможливило фаховий супротив новій кадровій політиці радянської влади (спеціалісти західноєвропейської школи мали відмінні від заідеологізованих радянських не лише світоглядні, а й фахово-виробничі установки) – і цим відкрився простір для кадрової експансії радянського режиму в усі сфери життєдіяльності населення і в усі структури та інституції матеріального і духовного виробництва, в тому числі і насамперед в освіту. По-четверте, катастрофічний стан національної школи в Західній Україні служив вигідним контрастним фоном для ілюстрації позитивних тенденцій і прогресивних досягнень запроваджуваної радянської системи освіти в напрямі підвищення грамотності дітей і молоді, зростання культурно-освітнього рівня громадян, підготовки кваліфікованих кадрів, забезпечення доступу широких верств населення не лише до надбань науки, культури і мистецтва, а й до вирішення суспільних справ, до участі в громадсько-політичному житті тощо.

Яскравим доказом того, що радянській владі був вигідним занедбаний, а за окремими показниками і критичний стан освітніх інституцій Західної України на час її окупації Червоною армією у вересні 1939 року, служить такий факт: одним із перших заходів радянської адміністрації в культурно-освіт-

ній сфері стала ліквідація тих українських освітніх і культурних закладів, які розпочали свою діяльність ще в умовах польського режиму. Зокрема, до приходу радянської влади у Західній Україні діяли 2984 відділення “Просвіти”, які об’єднували понад 100 тисяч осіб. Працювала організація “Рідна школа”, що нараховувала 1075 гуртків з 43 088 активістами. Функціонував “Союз українок”, куди входило 25 тисяч жінок. Окрім них, організація “Сокіл” (38 гуртків), молодіжна організація “Луг” (520 гуртків), просвітницьке товариство “Громада” (1200 активістів), Наукове товариство ім. Т. Г. Шевченка. Всі вони здійснювали культурно-освітню роботу патріотичного спрямування і на початок 1940 року всі були закриті, бо не відповідали радянським стандартам освіти і виховання, комуністичним ідеологічним орієнтирам.

Такий же підхід здійснювався до навчальних закладів, реорганізація яких з огляду на їхню відмінну від радянської традиційну організаційно-методично структуровану систему навчання була складнішою, аніж ліквідація. Так, у жовтні 1939 року ліквідовано Бережанську українську гімназію, відому своїми національними традиціями і культурно-освітніми здобутками [1].

Зміни у галузі освіти зачіпали інтереси найширших верств населення. Не перериваючи роботи

шкіл і не починаючи ще докорінної перебудови навчання, нова влада вже з жовтня 1939 року почала вносити корективи до навчально-виховного процесу в навчальних закладах. Насамперед, діючому вчительському корпусу дали зрозуміти, що саме вимагається від нього за нових умов. З цією метою в містах скликалися наради педагогів. Наприклад, 6 жовтня 1939 року у Тернополі під егідою Політуправління Українського фронту відбулися загальноміські збори вчителів з приводу ознайомлення їх із завданнями на поточний навчальний рік. Тоді ж почали діяти курси для педагогів, головним чином, по вивченню основ марксизму-ленінізму [5].

Висновок. Радянізація системи освіти на західноукраїнських землях мала стратегічним завданням перетворення місцевої школи в ідеологічний засіб утвердження комуністичного режиму, русифікації українського населення, виховання громадян, насамперед дітей і молоді, в дусі комуністичної ідеології, відданості комуністичним доктринам СРСР, серед яких провідне місце належало постулату верховенства російського народу як “старшого брата” іншим, в першу чергу українському, народам СРСР та положенню про керівну і спрямовуючу роль комуністичної партії в усіх сферах суспільного життя.

Список літератури

1. Ярош Б. О. Тоталітарний режим на західноукраїнських землях. 30–50-і роки ХХ століття / Б. О. Ярош. – Луцьк, 1995. – С. 54.
2. Павлюк І. С. Боротьба за народну освіту в Західній Україні в 1919–1939 рр. З історії західноукраїнських земель / І. С. Павлюк. – К., 1957. – С. 198–201.
3. Історія міст і сіл УРСР. Тернопільська область / гол. ред. кол. С. П. Нечай – К. : Гол. ред. УРЕ, 1973. – С. 45.
4. Історія міст і сіл УРСР. Тернопільська область. – К., 1973. – С. 43.

5. Ковалюк В. Р. Культурологічні та духовні аспекти “радянзації” Західної України (вересень 1939 – червень 1941 р.) / В. Р. Ковалюк // Український історичний журнал. – 1993. – № 2, 3. – С. 3–4.

6. Соколовська Т. Г. Культурне будівництво у західних областях УРСР в перші роки радянської влади: вересень 1939 – червень 1941 р. 40 років Великого Жовтня / Т. Г. Соколовська. – Львів : Видавництво Львівського університету, 1957. – С. 225–226.

Отримано 10.08.16